

Simoncsics Péter

A varázsló Krúdy

Perkátai László emlékének

Az itt következőkben Krúdy egy pályája delelőjén írott novellájának példáján művészi varázásának titkait kutatjuk, és próbáljuk megtalálni forrását a művészet és a tudomány határvidékén, a lélekelemzésben és a folklorisztikában.

1. A mű

Krúdy Gyula: *Érzelgős utazás* (1915)

Szindbád álmában különös zörejt hallott. A koporsón dobogó rögök hangjához volt hasonlatos a hang. Holott, mint rendesen, most is nőekkel álmodott, hervatag vállakkal, amelyek egykor felé ragyogtak, fiatal nők bokájával és hajakkal, amelyeket itt-ott látott nők fején. A különös dobogás felébresztette; s fejét a párnáról felemelte, mert azt hitte, hogy halála elkövetkezett. A halált ugyanis – egy kuruzsló vallomása és egy jósnő előadása szerint – úgy képzelte, hogy hirtelen lepi meg. Mint egy messiás földről jött vendég, benyit hirtelen a kapun. Vagy valaki jön vele szemben a hosszú sétányon vagy a nagyvárosi utca forgatagában, akit ezer közül meg lehet majd ismerni. Kelletlen, gonosz arcú, szúrós tekintetű idegen férfi, aki már messziről szemügyre veszi Szindbádot: a halál. Mind közelebb érnek egymáshoz. Szindbádnak térde lankad, és már csak gyávaságból megy előre, hátha el lehetne kerülni a rosszindulatú idegent. Szédült, és erősen lehunyta a szemét, visszafojtotta a lélegzetét. Ez a láthatatlan szédület, amely néha meglepte, mintha lepkehálót dobtak volna a fejére, oly rémületesen nehezedett az agyvelejére és a szemére, hogy szinte az egész életét elfelejtette. Útszéli fákban megkapaszkodott, és mint egy másvilágba menő siklóvoanat ablakából látott maga körül idegen, közömbös arcokat. Mintha egyszerre mindenkinek láthatatlanná váltott volna; nők, akik tegnap még a szemébe néztek és a szemük mélyében megengedték a szenvedély pásztortüzének a felvillanását, s ajkukat nem dugták el, midőn Szindbád merően odanézett; üres tekintetű férfiak, akiket Szindbád általában megvetett, mert általában nem becsülte a férfiakat, mióta kihallgatta, megtanulta őket, szomorú szenvedélyeiket, lealázó vágyaikat, megbocsáthatatlan szerelmi tévelygéseiket: mind-mind közömbös arckifejezéssel haladnak el mellette, míg tompa kábulattal, mint egy partra dobott hal, az utcai lámpásba kapaszkodott. Olykor percek múltak el, míg a halál nehézkes szédüléséből minden energiája felhasználásával lassanként visszatért az élet valóságába; szeme elől eltűnt a szürke fátyol, amely kiásott koporsók falán feltalálható színekhez volt hasonlatos, mélyet lélegzett, „így halok meg egyszer”, gondolta magában, s legalább egy tucat lépést ment előre, amíg észrevette, hogy nefelejcszempár világít kis virágos tavaszi kalap alatt. „Szívszélhűdés”, mondta később hangosan, magában, mintha csúfolódott volna az elkerült ellenség felett – a nyárfasorban senki sem jött szembe vele ellenséges, gonosz indulatú arccal, sőt barátságosan, a még tanulatlan nők alázatával mendegélt néhány barna hölgy a közelben. „Bizonyos, hogy senki se jutott eszembe – akkor, délután” – gondolta magában Szindbád, midőn estve az Operában megjelent, s a mulatságos karnagy szünetet tartott a zenélésben.

A halált bunkóüetésnek látta, amely esetleg kedvese karjában éri. Legalább egy tó vagy egy mély folyam mellett történjék a dolog, ahol nyomban el lehet temetkezni. – S éjfélkor, midőn magányosan üldögélt szobájában, és kedves olvasmánya, a verses könyv vagy mélabús regény lehangyolott kezében, elgondolta, hogy mily kellemetlen helyzetbe kerülne, ha különböző nők találkoznának egymással a temetésén. Am valószínű, hogy a legtöbb hölgy ismerőse csak messziről nézné a szertartást, mintha semmi köze sem volna a halotthoz. Csak egy-két naiv, megcsalt nő bőgne a koporsó mögött, akikkel a hajós úgysem törődött életében. – De még egyelőre nem halt meg Szindbád, bár a különös koporsózörgés még akkor is a fülébe hangzott, midőn már alaposan körülnézett a szobában, és a bútorokat felismerte. Amott a falon az arckép, egy halott kisleányé, akit a ravatalon fényképezett a mester, félig lezárt szemei a kerek, keskeny aranyrámában, mintha túlvilági nyugalommal nézegetnének. Itt egy Erzsébet királynő termetű hölgy feszül derékig olajba füstve, és barna haja körül ábrándos magyar népdal röpköd. Elgondolkozva pillant alá a falról egy tündérnő, akit Szindbád sohasem ismert, és mégis arra gondolt, hogy a hölgy egyszer meglátogatja, de nem találja lakásán, a kesztyűt levonja kezéről, kiszabadítja kezét a cobolybundából, és az aranyporzós kék tintával néhány sort ír az asztalon egy fehér lapra: Itt volt, és kimondhatatlanul fájlalja, hogy a találkozás nem sikerült... Nincsen olyan férfi, aki ne várná azt, hogy egyszer valamikor eljön a hölgy, a legdrágább, a legkedvesebb, akit csak képzeletből ismer... akire gyermekora óta gondol, s lehetséges, hogy ebben az életben csak azért nem találkozhatnak, mert a kisasszony táncosnő Sevillában vagy tatár hercegnő a Kaukázusban... vagy már régen öregasszony lett azóta, s a kártyáiból csodálkozva látja, hogy egy lovag van kijelölve a számára, bárhogyan kever, s babonásan emel... esetleg gyermekszoknyában futkos a sétátéren, és a nevelőnő Kisfaludy Károlyba szerelmes... vágató hintó ablaka mögött eltűnve látni egy pillanatig...vagy külvárosból jön hajnalban, és az újságot hordja az alvó házak emeletén... Ki tudná, hol s merre jár az a nő, akinek szájából azt a különös hangot meghallani lehetne, amely hang zengésében benne volna az élet és a halál. És sohasem jön el senki az álmokból. Hisz nem is volna érdemes álmodni, ha az álmok megalósnálnának.

Tavasza volt akkor, és Szindbád a rohanó folyót szemlélte mind közönségesen, a hídra könyökölt, és jó tanuló módjára a városokra, falvakra, helységekre gondolt, amely mellett a habok mind elszaladnak, midőn tekintete elől eltűnnek; a tájakat látta napfényes párában a folyó partjain, vagy éjjeli pásztortűznél halászkok húzzák az evezőt, s a parton elgondolkozva, bátorságot gyűjtve jár egy leány, szíve alatt gyermekével; majd véres szemű férfiak izgalmas arccal merülnek alá a hullámokba, és egy folyómenti kis faluban a folyam a parti fűvenyre csúsztatja a dúlt arcú gavallért, midőn a folyam közepén estefelé gitárpengés és zengő, párzó bariton kíséretében lomha testével hullámot verve csapkod tova a mohácsi gőzhajó. Ott fekszik a folyó halottja a parton, és eltorzult tekintetét a csillagokra szegzi, amelyeket ugyanakkor más szemeknek a sugara is érint. A fűvenyről szálladozó néma pillantás talán ugyanarról a nőről beszélt a Kutjának és a Medvének, aki most új kedvese karján andalog a hajó fedélzetén, s csillagot keresnek a magasságban, amely léptekre vigyáz, akihez éjjel az ablakból felsóhajtanak, s akihez esküvésüket küldik. S a nők, akik a folyamban együtt úsznak a férfiakkal, mélyen a vízben vagy fel-felemelkedve a folyam színére, midőn ismerős városok mellett elutaznak, ahol egykor tán boldogan üldögéltek a cukrászoltban, a vaníliaszínű függönyök mögött a furcsa szavakra gondoltak, amelyeket mintha először hallottak volna női szájából – vagy a sétátéren, ahol a férfiú bevallotta, hogy csak élete szerencsétlenségére jött a városba, mert ezentúl csupa boldogtalanságnak tűnik fel a jövő... És most úsznak együtt a halak hallgatagságával, amelyek az orrukat csodálkozva dörzsölik a szívekhez, szemekhez, mintha azt kérdeznék: honnan jöttök, mit éreztetek, s mit láttatok, mielőtt a folyam sötétségébe menekültetek volna az emberi szemek elől? Hiszen tulajdonképpen mindenki a kárörvendő, gonosz, leskelődő, lelketlen pillantások elől szökik el a városból. S lenn a sziget alatt, ahol a folyam kanyarodik, és a nyugodalmas hullámok megzavarodnak utazásuk céljában, a férfi és női holttestek összetalálkoznak, a zúgó árban érintkeznek, és ha a parton egymás mellé kerülnének, mily különös tekintettel vizsgálnák egymást!

Ah, itt senki sem kérdi már, hogy „miért?” Talán már nem is gondoltak arra, hogy mi volt tegnap, a párna mit tanácsolt, szájak mit mondtak, szemek hogyan hazudtak! Itt, a parton, a fővenyen heverészve, amíg a parasztok idetalálnak, és a zsebeket kikutatják, régi jóbarátokként hallgatnak egymás mellett a holttestek. A nő talán kaszirohölgy volt tegnap a Józsefvárosban, s egy katonáért ugrott a Dunába, hogy valahogyan eljusson Zimonyba, a helyőrséghez. A férfi kedvesét siratja, aki mostanában másnak a szájába csókolja bele a mondanivalóit, és még csak arra sem hajlandó már, hogy az utolsó találkozásra eljöjjön a garni-szállodába, hol revolverrel várja a szegény bolond férfi... Mily furcsán bámulhatnak ők ott egymásra a folyó mentén!

S hősünk, Szindbád e napon, midőn a koporsózörgést hallotta, a hídon a folyó fölött hosszasan elmerengett kedveséről, aki tegnap a Dunába ugrott.

– A kék fátyolomat veszem fel – írta többek között a búcsúlevelében a kisasszony.

Szindbád halkán elgondolta, hogy közelgő halálát megelőzni nemes cselekedet volna. S vajon mit csinált azóta a kisasszony a Dunában, mióta nem látta? Mit látott, hallott azóta, amióta utoljára mesélt Szindbádnak a párnán? Talán volnának kedves mondanivalói, amelyeket félig szenderegve lehetne hallgatni? Ah, mily szép történeteket tudnak a nők, ha szerelmi kedvük elcsendesedik!

Szindbád körülnézett.

Egyedül volt a hídon.

Lassan leereszkedett a Dunába, hogy megholt kedvesével találkozzon, valahol a sziget alatt.

És talán más öngyilkos nővel is megismerkedik útközben.

2. Az elemzés

Iskoláskorunk óta halljuk, sőt szinte üldöz bennünket a „forma és tartalom” fogalompárja, ha az ún. esztétika mezejére tévedünk, hogy ezeknek, úgymond, egységben kell lenniük, hogy némelyik esztétikai iskola – s a tankönyvekben ők az urak – azt sulykolja, hogy a tartalom az elsődleges, amelyet a formának kutya kötelessége szolgálnia. Ennek a fölfogásnak engedve iskoláskorunkban sokan úgy képzeltük a tartalmat, mint valami olvasott fémet, melyet a művész kész formákba önt ki, s így megdermedve jön létre a mű. A forma és tartalom viszonyáról most egy másik elképzelést szeretnék Krúdy írásának példáján bemutatni.

Első intrádára, mert erőteljesen él bennünk a romantikának a művész félisten voltáról sugallt képe, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy a mű egyedüli alkotója maga a művész, de ha elgondolkodunk valamely számunkra emlékezetes mű befogadásának eredeti élményére, beláthatjuk, hogy a mű – ha esetleg nem tudtunk is róla – bennünk korábban is meglévő érzéseket, élményeket hozott felszínre és erősített meg. Másképpen és egyszerűsítve: a mű „tartalma” – megformálatlanul – bennünk már megvolt, alkotója „csak” formát ad neki. A főntebb idézett „iskolás” forma-tartalom elképzelés zavaros voltát tovább erősíti az a ma is virulens iskolai gyakorlat, hogy – az ellenőrzést az alkotással szemben preferáló tanítási metódus szerint – a diákoktól elvárják, hogy olvasónaplóikban leírják a kötelező olvasmányok „tartalmát” – holott, veszi észre József Attila, ilyenkor éppen hogy a „formáját” írják le, többnyire persze, a maguk ügyetlen módján.¹ E fölismerés jegyében két vonatkozásban szeretném fölhívni a figyelmet az *Érzélgős utazásra*. (1) Az utazásra, mint az emberiség egyik alapélményére, vele összefüggésben a szöveg szinesztéziás

¹ „Ha azt kéri valaki, hogy mondjam el egy regény tartalmát, akkor tulajdonképpen azt akarja, hogy mondjam el, mi történik a regényben. Márpedig, ami történik a regényben, az nem a tartalma a regénynek, hanem a formája.” József Attila: *Irodalom és szocializmus*. Művészetbölcseleti alapelemek (Budapesti szabadelőadásom szövege). Kossuth Könyvkiadó 1967: 107.

kapcsolódásaira, akusztikai-vizuális-tangibilis érzetek egymást váltó és erősítő hatására, és ezekkel összefüggésben (2) a tudatalattinak az álomban (és a transzban) mutatkozó működésére.

Az utazás

az ember bejárta térnek ad érzékelhető mértéket, lévén neki eleje és vége, az útnak indulás és célba érkezés. Ilyen utazás analógiájára jöttek létre azok a népmesei szüzsék, ahol a szegény sorból kalandos akadályokon át kiemelkedő hős végül elnyeri jutalmát: feleségül veszi a király lányát, és hozományul kapja fele királyságát, ilyen Vergilius *Aeneise*, vagy Zrínyi *Szigeti veszedelme* is. És ilyenek az *Ezeregy éjszaka* meséi, melyek főhőse, Szindbád, a nagy utazó lett Krúdy sok művének visszatérő hőse, s ekként az író alteregója, fölöltött álarc, amelyet csak halála után megjelent regényében, a *Purgatóriumban* vet le – leleplezvéen így a titkot, melyet mindenki tudott.

Még erőteljesebb formaalkotó az olyan utazás, amely az útnak indulás és célba érkezés szakaszát egy újabb szakasszal, a hazaindulás és hazaérkezés szakaszával toldja meg. Az ily módon szimmetrikusan tagolt tér a mintaadója a Petőfi János *vitézét* is inspiráló népmese-szüzséknek, az emberiség nagy eposzainak, az *Iliásznak* és az *Odüsszeiának* – együtt. És ilyen mintát követ Dante *Isteni színjátéka* a pokoljárással (és az onnan való visszatéréssel), a sámán másvilági utazását (és onnan való visszatérését) elbeszélő varázsképek is.² A sámán utazása – ellentétben a nagy elbeszélő epika történeteinek többségével, amelyek valóságos (vagy legalábbis annak képzelt) térben lefolyt utazásokról számolnak be – belső utazás a lélek mélységeibe vagy magasságaiba (mint Dante pokolraszállása), amely képzeletben zajlik és virtuális, minthogy révületben, többnyire hallucinogén szerek (légyölő galóca, alkohol) vagy más, transzállapotot előidéző tevékenység (dobolás) hatása alatt történik meg.

Amikor szálaira bontjuk valamely írásmű szövetét, mint most ezt a Krúdy-szöveget, nem teszünk mást, mint a boncoló orvostanár, aki a testi szervek, az izmok és inak, a csontozat rejtett összefüggéseit teszi láthatóvá, hogy ezáltal ráeszméltesse hallgatóságát a „teremtés csodájára”, az emberi test megformáltságára. Olyasmire, amit a hallgatóság „civilként” már úgyszólván születése óta ösztönösen érez és élvez az élő emberi testben, legyen az éltető anyáké, virágzó fiatal nőké, erőtől duzzadó férfiaké vagy megfáradt, elszáradt vénké. Amikor olvasunk, az írásműhöz élőlényként viszonyulunk, amikor elemzünk, boncolást végzünk. A két művelet kiegészíti és erősíti egymást: az olvasás során erőteljesebbek lesznek az emberi viszonyulások (öröm, bánat, szeretet/szerelem, gyűlölet stb.), ha tudatosulnak bennünk a rejtett összefüggések, és e rejtett kapcsolatok ismeretében még inkább elcsodálkozunk az alkotás éltető erején.

De nem tesz mást a zenetudós sem, aki egy többszólamú művet bont elemeire és mutat rá különböző harmóniákra és diszharmóniákra, feszültséget gerjesztő vagy kioltó kontrapunktra és más zenei elemekre. Viszont: nem kell zenetudósnak lennünk, hogy magával ragadjon bennünket ugyanannak a zeneműnek az áradása, és a mű élvezetét csak fokozhatja, ha átlátjuk szerkezetét.

Ezeket a gondolatokat bocsánatkérésként vezetjük elő, amikor a novella élő teste helyett csontvázszerű összefüggéseire hívjuk föl a figyelmet. Az első bekezdést a másodikkal, s általa a novella többi részével összekötő A-val jelzett átkaroló ellentét tagjai, *koporsón dobogó rögök hangját a hallás, és a halált bunkósbotnak látta a tapintás* érzetét keltik. A szöveg-

2 Simoncsics 2005: 77–83.

szerkezet B-vel jelzett következő átkaroló ellentéte a *hallási érzet két pólusára van telepítve: a koporsón dobogó rögök hangja* képviseli a pozitív, a *mulatságos karnagy szünetet tartott a zenélésben*, s az azt megelőző személyesen hitelesített utalás valakire, aki nincs, nem létezik, bizonyos, hogy senki se jutott eszembe a negatív pólust. *Bizonyos, hogy senki se jutott eszembe – akkor, délután* ismét a halálra utal, a halálnak ugyanis nincs neve, ahogy a nem-lét is a név-, ill. beszédnélküliség birodalma. A C-ellentét a *látás érzetét* karolja át és osztja föl *férfi – nő, szúrós tekintetű – nefelejcsszempár, idegen/vendég – barátságos/tanulatlan barna hölgyek*, végső soron *halál – élet* ellentétekre, amelyeket tovább erősít a *szúrós tekintetű, idegen, férfi: a halál* egyes számú volta szembeállítva a *nefelejcsszempár* és a *barna hölgyek* kettes, ill. többes számával. A D-ellentét, *mintha lepkehálót dobtak volna a fejére* vs. *szeme elől eltűnt a szürke fátyol, amely kiásott koporsók falán feltalálható színekhez volt hasonlatos a szívroham kezdő és befejező fázisát képviseli a látás érzetében*. Az E-vel jelzett legbelső héj, *útszéli fákban megkapaszkodott* vs. *utcai lámpásba kapaszkodott* ellentéte a szívroham kezdő és befejező fázisának jelzése a *tapintás érzetében*.

Az X-szel jelzett komplexum voltaképpen a szívrohamnak a *látási érzetben* érzékelhető központi része, amelyben a *láthatatlanná vált Szindbád másvilágba menő siklóvonat ablakából lát maga körül, idegen közömbös arcokat*. A két nem itt is ellentétbe van állítva: a nők az életet képviselik, *akik tegnap még a szemük mélyében megengedték a szenvedély pástortüzeének a felvillanását, az üres tekintetű férfiak közömbösek, mint a halál*. Az Y-komplexum voltaképpen az X-komplexumra vonatkoztatott reflexió, amely a *hallás érzetében* történő „hangos” megnevezésben teljesedik ki: „szívszélhűdés”, *mondta később hangosan*. X és Y kapcsolata pedig nem más, mint a jelölt és a jelölő, az egymást szinesztéziásan erősítő, a *hallás-látás-tapintás* érzeteiben leírt szívrohamnak és megnevezésének, a „szívszélhűdés”-nek elválaszthatatlan kapcsolata, amit itt Z-vel jelzünk és fölerősített jelnek, azaz jelképek tartunk. A jelképet képviselő XYZ-komplexum alkotja a szimmetrikus szerkezet tengelyét, magját, amelyet héjként vesznek körül az A, B, C, D, E-vel jelzett ellentétek. Az emberiség hallható (akusztikus) jeladása, a szó központi jelentőségű a sámánénekekben is.³

A fent elemzett szimmetrikus szerkezet analóg egy szívroham vagy más, traumatikus roham, pl. révület (transzba esés) és onnan való visszatérés lefolyásával, egymást követő fázisaival. L. az első bekezdésben szereplő motívumok sémáját, A „szívszélhűdés” (*révület vagy delírium*) állomásait a dolgozat végén. A szimmetrikusan visszatérő elemek két pólust képviselnek: a bevezető fázisban általában negatívak, a kivezetőben pozitívak, de mindig ellentétesek egymással. Ugyanilyen szerkezetű a varázslás során énekelt sámánének, amikor a sámán vagy a segédje a transzba esés és onnan való visszatérés, a révület szimmetrikus szakaszait énekli el. És az is figyelmet érdemlő körülmény, hogy ezt a lélek belsejében zajló eseményt *utazásnak* nevezik a sámánok.

Honnan tudhattott a sámánok révületét megjelenítő varázskének hasonló szerkezetéről Krúdy Gyula? Nem tartom valószínűnek, hogy az irodalomból, noha Munkácsi Bernát idevágó szövegeket tartalmazó *Vogul Népköltési Gyűjteményének II. kötete (Istenek hősi énekei, regéi és idéző igéi)* már 1910-ben megjelent Budapesten, amit azonban akkoriban inkább csak – az akkor születő modern pszichológiától magukat Róheim Géza (1891–1953) kivételével távol tartó – etnográfusok és nyelvészek szűk szakmai köre forgatott. Bár Sigmund Freudnak (1856–1939) a „primitív” lélek működésével kapcsolatos műve, a *Totem és tabu* már 1912-ben megjelent, s amiről Freud hűséges budapesti tanítványától és munkatársától, Ferenczi Sándortól (1873–1933) mint jó barától Krúdy is értesülhetett, az csak későbbi fölfedezés, hogy a sámánizmusnak megvilágító magyarázó ereje van a modern ember lelki életének megértésében, melynek példájául hadt említsek csak egyetlen, magyar vonatko-

3 Simoncsics 2001: 108.

zású munkát az áttekinthetetlenül nagy irodalomból, Kerényi Károlynak (1897–1973) Carl Gustav Junggal (1875–1961) közösen írott *Einführung in das Wesen der Mythologie* című munkáját, amely 1951-ben jelent meg Zürichben. A legvalószínűbb azonban mégis az, hogy a – daliás külső rejtette és titkolt – veleszületett szívbetegségben szenvedő Krúdy Gyula jól ismerte az ilyen rohamokat, és jól ismerte az alkohol előidézte delírium különböző állomásait is. A hiteles forrás tehát az író maga, a formát pedig írásművészete adja. Telitalálat, amit Kosztolányi Dezső (1885–1936) a *Nyugat* 1933. évi 12. számában a Ferenczi Sándorról szóló nekrológban mond erről: „Nem azokat az írókat kedvelte [ti. Ferenczi], akik a lélekelemzést népszerűsítik vagy alkalmazzák, hanem azokat, akik ösztönüikkel, a természettel cimborálnak. Krúdy Gyulát bámulta.”

(2) Az álomban megnyilatkozó tudatalatti

A novella második bekezdése tehát *bunkóütéssel* kezdődik, amit *tapintási érzetként*, ill. *mínusz hallásérezetként* jellemeztünk: „A halált bunkóütésnek látta, amely esetleg kedvese karjában éri. Legalább egy tó vagy egy mély folyam mellett történjék a dolog, ahol nyomban el lehet temetkezni.” Innentől kezdve a novella zömmel a *tapintás és látás* birodalmában folytatódik „bár a különös koporsózörgés még akkor is a fülebe hangzott, midőn már alaposan körülnézett a szobában és a bútorokat felismerte.”

Az ébren álmódás képei az élet folyásának kronológiájára és térbeli kiterjedésére fittyet hányva kapcsolódnak össze vissza egymáshoz, hogy megmagyarázzák:

– „Eldölgölközve pillant alá a falról egy tündérnő, akit Szindbád sohasem ismert, és mégis arra gondolt, hogy a hölgy egyszer meglátogatja, de nem találja lakásán, a kesztyűt levonja kezéről, kiszabadítja kezét a cobolybundából, és aranyporzós kék tintával néhány sort ír az asztalon egy fehér lapra: Itt volt és kimondhatatlanul fájlalja, hogy a találkozás nem sikerült”

– „ebben az életben csak ezért nem találkozhatnak, mert a kisasszony táncosnő Sevillában vagy tatár hercegnő a Kaukázusban, vagy már öregasszony lett azóta”

– „... esetleg gyermekszoknyában futkos a sétátéren és a nevelőnő Kisfaludy Károlyba szerelmes...”

– „vágatató hintóból látni egy pillanattig”

Az álomban megnyilvánuló tudattalanban – mondja Freud – „a logika alapvető szabályai nem érvényesek, [...] a tudattalan a logikanélküliség birodalma”⁴, ami megmutatkozik az álombéli idő és tér dimenzióinak összefolyásában is. A „vágatató hintóból látni egy pillanattig” motívuma visszautal az előző bekezdés „*másvilágba menő siklóvonata*” motívumára, és fölerősíti az egymást elkerülés, a létre nem jött találkozás gondolatát, előrevetítvén a bekezdés lezárását: „És sohasem jön el senki az álmokból. Hisz nem is volna érdemes álmodni, ha az álmok megvalósulnának.”

Ez a meglepően távolságtartó kijelentés egybehangzik Krúdynek a *Prágai Magyar Hírlapban* 1926. május 30-án közölt nyilatkozatával, ahol egyenes választ ad arra a kérdésre, hogy hisz-e az álomfejtésekben: „Nem – nem hiszek bennük, de érdekelnek, mulattatnak. Hát nem nagyszerű az, hogy naponta tucatjával hozza a posta a leveleket, melyekben kedves, naiv emberek küldik hívó álmaikat, s megfejtést kérnek... Csupa novella- és verstéma.” Nyilatkozata egyúttal jelzés arra nézve is, hogy a tartalmat, a „témát” voltaképpen a közönség, az olvasó szolgáltatja, az író a „formáról” gondoskodik. „Nem akarom azt mondani, hogy elhiggyük a régi álmoskönyvek nyámmogásait – írja máshol, *Álmoskönyvének Magyarázat a kísértetről* című

4 Freud 1982: 436.

fejezetében – de sohasem árthat elgondolkozni olyan dolgok felett, amelyeket látszólag még nem értünk.”

A novella harmadik bekezdése, amely a rákövetkező fél tucat, egyre rövidebb bekezdéssel együtt a befejező részt alkotja, a Duna folyásával együtt sodorja magával az olvasót. A fölmerülő képek öngyilkos szenvedélyekről, halálos szerelmekről beszélnek:

- „a parton elgondolkozva, bátorságot gyűjtve jár egy leány, szíve alatt gyermekével”
- „véres szemű férfiak izgalmas arccal merülnek alá a hullámokba”
- „egy folyómenti kis faluban a folyam a parti fűvenyre csúsztatja a dült arcú gavallért”
- „midőn a folyam közepén estefelé gitárpengés és zengő, pázró bariton kíséretében lomha tés-tével hullámot verve csapkod tova a mohácsi gőzhajó”

És öngyilkosokról:

– „Ott fekszik a folyó halottja a parton, és eltorzult tekintetét a csillagokra szegzi, amelyeket ugyanakkor más szemeknek a sugara is érint. A fűvenyről szálladozó néma pillantás talán ugyanarról a nőről beszélt a Kutvának és a Medvének, aki most új kedves karján andalog a hajó fedélzetén, s csillagot keresnek a magasságban...”

– „S a nők, akik a folyamban együtt úsznak a férfiakkal, mélyen a vízben vagy fel-felemelkedve a folyam színére”

– „most úsznak együtt a halak hallgatagságával, amelyek az orrukát csodálkozva dörgölik a szívekhez, szemekhez, mintha azt kérdeznék: honnan jöttök, mit éreztek, s mit láttatok, mielőtt a folyam sötétségébe menekültetek volna az emberi szemek elől?”

– „S hősiünk, Szindbád e napon, midőn a koporsózörgést hallotta, a hidon a folyó fölött hosszasan elmerengett kedveséről, aki tegnap a Dunába ugrott.

– A kék fátyolomat veszem fel – írta többek között a búcsúlevelében a kisasszony.

Szindbád halkan elgondolta, hogy közelgő halálát megelőzni nemes cselekedet volna.”

Az utolsó képben újra fölbukkannak a kezdő bekezdés motívumai, a koporsózörgés és a fátyol motívumai, melyek nem csak a szöveg koherenciájának, összetartozó voltának eszközei, hanem az eltávolítás, az andalító varázs megszűnésének előjelei is. Hogy az álmodozás varázsa meg nem múlt el teljesen, arról az utolsó mondat föltételes módja tanúskodik: „közelgő halálát megelőzni nemes cselekedet volna” – de Szindbád, mint az álmok hősei szokták, passzív marad.

Akik az életben nem találkozhattak, most „úsznak együtt a halak hallgatagságával” a halálban. Ezeket az erőteljes képeket, amelyek hallási érzetek mellett erőteljes tapintási érzeteket is előhívnak („[a halak] orrukát csodálkozva dörgölik a szívekhez, szemekhez”), melyekből azonban hiányzik a hallási érzetek képviselője – a látszat ellenére – nem kizárólag az író szállítja nekünk, hanem ezek a mi vele közös tudattalanunkból származó – Freuddal szólva – ősi örökségünk részei.⁵ „Freud professzor szerint – írja Álmoskönyvében Krúdy a hal címszava alatt – a hal mutatja ősi állapotunkat, mely szerint a halnak a nők álmában ősemberi jelentősége van.”

A víz az emberlét születés előtti közege és közös öröksége, a vízbe ugrás mint öngyilkosság voltaképpen fordított születés, visszatérés a magzati létbe. Ekként a víz az élet és a halál közös szimbóluma, és ekképpen hasznos metaforája az új pszichológiának, a pszichoanalízisnek. Ahogy egy nagy magyar nyelvpszichológus írja: „Freud szerette a tudatot egy jéghegy víz fölött látható kis részéhez hasonlítani – míg a jéghegy többi része lebeg a vízmélység

5 Freud 1982: 434.

fölött. Ezért, a vizek mélysége képviseli az ősi elemet, nemcsak a különálló egyén, de az egész emberi nem mindent átfogó egyéneken túli tudatalattiját. Ez a kép a világ olyan kozmikus képét idézi, amelyet Hésziodosz, Thalész, vagy az Ótestamentum képzelt el. Föl kell tennünk a kérdést, hogy vajon a pszichikai realitásról való felfogásunk nem ősi kozmogóniák maradványa-e, vagy hogy a feneketlen mélység fölött lebegő földkorong kozmogóniai elképzelése vajon mégiscsak ki-nem-mondott pszichológiai élmények fizikai valóságra való kivetítése volna? Válaszom: a kozmogónia szimbolikus kép-nyelv, amely belső élményekről beszél.” Továbbá: „Miért hívjuk az alvást »mélynek«, és miért »zuhanunk« álomba, mint amikor az ember feneketlen öbölbe süllyed? [...] A teremtés első napja, a világosság elválasztása az eredeti sötétségtől visszatükrözi a születés nagy emberi élményét, amikor a mély és sötét öntudatlan állapotból új tudatos állapot születik. A világ kozmogóniája egy másik folyamatról beszél: az elme pszichogóniájáról.”⁶

Az első bekezdés szívroham kapcsán az ájulatról és az onnan való visszatérésről szól, a novella többi része pedig az álmodozásba és álomba merülésről, valamint a halálba menekülésről szól – mitikus keretben. Ezt a mitikus keretet végső soron mi szolgáltatjuk, a mi – az íróval közös – tudat alatti óséményeink jelentkeznek Krúdy mesteri tollán: a mi lelkünk képlékeny tartalmának ad az ő művészete formát. Ebben áll tehát Krúdy írásművészetének varázsa. És még valamiben. A novella befejező két mondata így hangzik:

„Lassan leereszkedett a Dunába, hogy megholt kedvesével találkozzon, valahol a sziget alatt. És talán más öngyilkos nővel is megismerkedik útközben.”

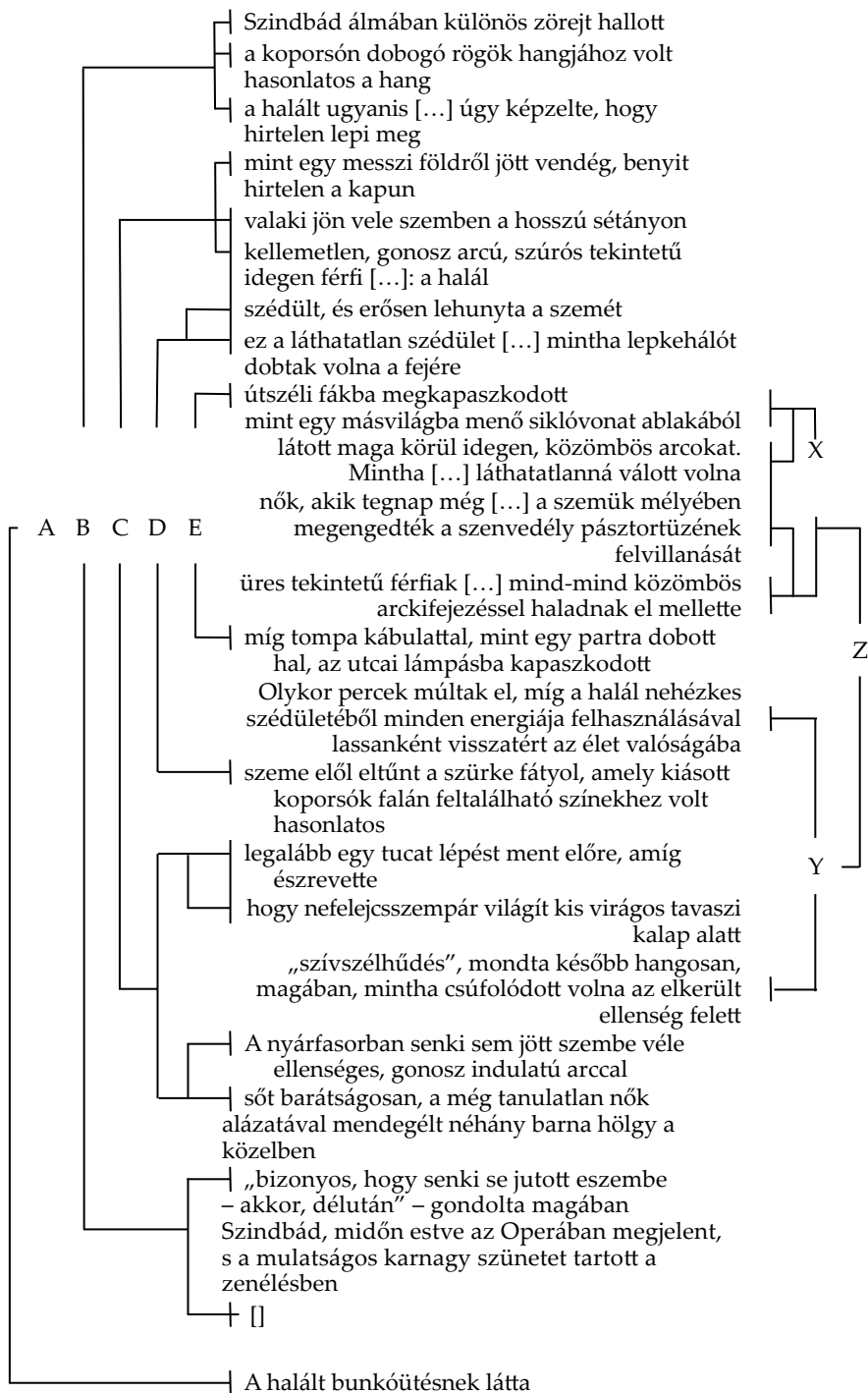
A mitikus világ elvárásol bennünket, s ebben az állapotunkban mindent elfogadunk, mintha álmodnánk, nem mi cselekszünk, nálunk hatalmasabb erők működnek bennünk és hatnak ránk, mikor énünk föloldódik a varázslat hullámzásában. De van az életnek a varázslaton túl egy másik oldala is: a ráció. Az utolsó mondatban ez a ráció Krúdy kaján-ságában mutatkozik, s a varázstól megzúnik. A varázslat és kaján-ság ellentétének az irodalomban irónia a neve. És éppen az irónia teszi, hogy – leírásainak tudományos pontossága ellenére – Krúdynak ez az írása nem orvosi diagnózis, nem boncolási vagy bírósági jegyzőkönyv, több annál: a kozmosz színpadán eljátszott komédia, azaz isteni színjáték.

---

6 „Freud liked to compare consciousness to the small part of an iceberg which looms above the surface – while the rest of the iceberg floats submerged in the deep waters. Therefore, the deep waters represent the primordial element, not only the separate individual unconscious, but the all-embracing transindividual one of the whole race. This picture of the mind recalls the cosmic picture of the world as Hesiod, Thales, or the Old Testament have conceived it. We must ask whether our concept of psychic reality is still a residue of ancient cosmogonies, or is the cosmogonic idea of an earth-disc floating upon the bottomless darkness still the projection of untold psychological experiences upon physical reality? My answer is: Cosmogony is a symbolic picture language dealing with inside experiences.” Valamint: „Why do we call a sleep »deep«, and why do we »fall« asleep, as if one were submerging in a bottomless gulf? [...] The first day of creation, the separation of light from the primordial darkness, reflects the great human experience of the birth of a new consciousness out of the deep and dark conscious state.” Theodore Thass-Thienemann: *The Interpretation of Language. Volume II: Understanding the Unconscious Meaning of Language*. Jason Aronson, Inc. New York, 1973: 145.

3. A „szívszélhűdés” (révület vagy delírium) állomásai

Jelmagyarázat:

A = hallás ↔ tapintás

B = hallás: pozitív ↔ negatív ('szünet')

C = látás: férfi ↔ nő (szűrős tekintetű ↔ nefelejcsszempár;
idegen/vendég ↔ barátságos/tanulatlan barna hölgyek)

D = látás: lepkeháló ↔ szürke fátyol

E = tapintás: útszéli fákban megkapaszkodott ↔ utcai lámpásba kapaszkodott

X = látás: láthatatlan ↔ látható (nő ↔ férfi)

Y = hallás: „szívszélhűdés”, mondta később hangosan

Z = megnevezés: látási érzet (jelölt) és hallási érzet (jelölő) összekapcsolódik: így lesz a
jel, fölerősödik: így lesz belőle jelkép

[] = bekezdésközi szünet

4. Irodalom

Ferenczi Sándor	é. n.	<i>A pszichoanalízis rövid ismertetése.</i> Pantheon Kiadó
Freud, Sigmund	1982	<i>A pszichonálízis foglalatja.</i> Fordította V. Binét Ágnes. <i>Esszék.</i> 417–474. Gondolat, Budapest
Krúdy Gyula	1961	<i>Érzelmős utazás. Éji zene.</i> 486-491. Magvető, Budapest
Krúdy Gyula	1985	<i>Álmoskönyv</i> 10. kiadás, Szépirodalmi Kiadó
Perkátai (Kelemen) László	1938/2002	Krúdy Gyula. Bölcsészdoktori értekezés, <i>P. L. összegyűjtött írásai 2.</i> Bába Kiadó, Szeged
Simoncsics Péter	2001	<i>The Verbal Art of Nenets Shamanism.</i> <i>Eurasian Studies Yearbook</i> 73: 43–125.
Simoncsics Péter	2005	<i>Pause and Silence in Nenets Poetic Diction.</i> In: <i>Shamanhood, an Endangered Language.</i> – Edited by Juha Pentikäinen and Péter Simoncsics Novus Forlag, Oslo
Simoncsics Péter	2006	<i>A Krúdy-próza rejtélye</i> (Imaginatív interpretáció). In: <i>Die Wege und die Bewegungen.</i> Szeged, 2006 Írások Csúri Károly 60. születésnapja tiszteletére
Thass-Thienemann, Theodore	1973	<i>The Interpretation of Language II: Understanding the Unconscious Meaning of Language.</i> Jason Aronson, Inc. New York